

TAŞKÖMÜRÜ'NÜN TARİHTEKİ YOLCULUĞU

Turhan DEMİRBAŞ
Maden Mühendisi

Uygarlık tarihi, insan eliyle ilk madenin bulunup, işletilmesiyle başlar. Fakat bakırı eritme, tunçcu dövme ve demire biçim verme olanaklarını da insanoğluna kazandıran taşkömürüdür.

Bu bakımdan ,taşkömürünün yanıcı ve yakıcı madde olarak ilk çıkış izine, Milattan çok önce Çin'in kuzeyinde rastlanmaktadır. Çin'in kuzeyinde Mongolya bölgesindeki maden ocakları bırakılmış olarak bulunmuş ve bu görüş doğrulanmıştır. Bugün doğudan batıya doğru uzanan uygarlık tarihinin ışığında gidilirse, Orta Asya da, Altaylarda yüzyıllar ötesinden kalma izabe ocaklarına rastlamak mümkündür. Bakır ve Tunçtan sonra, demircilik sanatında da usta olan türklerin, demiri eritirken baş vurdukları yüksek ısı kaynağı da taşkömürüdür.

Nitekim bugün Rusya'nın maden müzelerinde bulunan ilk türk maden işçilerini temsil eden heykeller de bu kanıtı belgeler. Yine Boğazköy kazılarında Hitit uygarlığından arta kalan demir sanatı ve ticaretiyle ilgili belgeler de bu savı doğrular. Milattan üç yüz yıl önce Aristo'nun öğrencisi Teofras taşlar konusu nu inceleyen yazısında odun kömürü ile beraber taşkömüründe yanıcı ve yakıcı özelliklerinden söz konusu etmektedir.

Taşkömürünü, Romalılar da kullanmışlar;

hatta kuzey ülkelerini istila ettikleri zaman oralarda bıraktıkları arasında kömür ve kok parçalarına rastlanmıştır. Bütün bunlar doğunun uygarlık yolundan gelen taşkömürünün, batıdada zaman zaman ve olanaklar yettiğince yararlandığını göstermektedir. Onbirinci yüzyılda, İngilterenin Newcastle şehrinde taşkömürünün bulunması, sadece bir olay sayılır. Belçika'nın Liege şehrinde Hollas ve Hullas adındaki demircilerin taşkömürünü yakıcı ve eritici bir katı yakıt aracı olarak kullanması da sadece bir atölye sırrı olarak kalmıştır. Fakat taşkömürünün bir sanayi ve evlerde ısı maddesi olarak kullanılması ancak İngiltere kralı 3. Henri dönemindedir. İlk süreli üretim 1272'de yine Newcastle'de başlar. Fakat yeniliğe karşı olma, eski alışkanlıklarında direnmesi daima olağan olduğundan, İngiltere'de taşkömürünün kullanışı sosyal bir tepki ile karşılanmıştır.

Taşkömürünün çıkardığı yoğun dumanın kötü kokusu ve insan üzerinde yaptığı açık zararların gözle görülür bir hal alması üzerine, ülkede kullanılması yasaklandı. Bu durum Almanya'da uygulandı. Kralın bir duyurusu ile bütün almanlar, sonradan Fransı halkı taşkömürünün kullanımı yasaklandı. Bütün bu yasaklara rağmen taşkömürünün güçlü özelliği ve kok'un sanayideki değeri yine İngiltere'de anlaşıldı. 1603 yılında Kraliçe Elizabeth devrinde konik şeklinde fırınlar inşa edilerek kok yapımına başlandı. O yıllarda Almanya ve Fransa'da taşkömürüne konulan yasaklar kaldırıldı. Bilhassa buhar gücünün bulunması ve sanayide uygulanması, taşkömürünün büyük ölçüde çıkarılmasına yol açtı. Böylece makine sanayinin kurulması ve kısa zamanda gelişmesi gerçekleşti. Taşkömürü dünya ekonomik hayatında hızla artan bir önem kazandı. O kadar ki 18. yüzyılın ortalarında dünya taşkömürü üretimi yaklaşık iki yüz bin ton kadar dı. Son yıllarda üretim iki milyar tonu geçmektedir.

Türkiye’de taşkömürünün tarihsel yolculuğu:

Dünya da taşkömürü üretimi ve tüketimi hızlı bir artış gösterirken; Makine kuvveti, insan zekası eliyle şaşkınlık yaratacak yepyeni bir hayat düzeni kurma çabasında iken Osmanlı Türkiye’si, Batı’nın bu gelişme hızına arkasını dönmüş duruyordu. 19.uncu yüzyılın ilk yarısında buharın endüstriye uygulanması sonucu, yeryüzündeki taşıt araçlarında bir takım köklü değişikliklere imkan verdi. Yepyeni bir Makine Devri insanı şaşırtan bir hızla gelişme gösterdi. Buhar Makineleri Osmanlı İmparatorluğu’nda yavaşta olsa zamanla yerini almaya başladı

Makine devrinin tek dayanağı, hiç kuşkusuz yanıcı ve yakıcı bir katı yakıt maddesi olan taşkömürü idi. Bu bakımdan aynı paralelde yer alan taşkömürünün imparatorluk devri Türkiye’sinde gerektiği kadar iktisadi önemi olacaktı. Donanma, Tophane, Tersane ve Darphane çalışmalarında temel yakıt olarak taşkömürü memleket sınırları içinde bulunmuş değildi. Dışarıdan büyük paralara getiriliyordu. Ayrıca bir savaşa girilmesi durumunda gerekli olan taşkömürü de getirilmesi ekonomik olarak zorlaşacaktı. O zamanın yöneticileri imparatorluk içinde taşkömürünün bulunması düşüncesi onlar için çok önemli idi.

Bir süre sonra bu çeşit çabaların sonucunu verdi. Taşkömürünün bulunuşunu anlatan Bolu Salnamesi 1822 yılında Karadeniz Ereğlisinin Neyren köyü yakınından geçen Köseağzı- Köseoğlu deresi yatağında bu yanıcı karataşlara rastlandığını yazar. Ayrıca ilk taşkömürünün bulunduğu yere gerekli inceleme yapmak, mevki’ini tam tesbit etmek üzere Başkent İstanbuldan bir heyeti mahsusa gönderilmiştir. Taşkömürünün bulunmasından 26 yıl sonra; 1848 de Sultan Birinci Abdülmecid bir ferman’la Ereğli Taşkömürü havzasını kendi Hazine-i Hassa vakıfları arasına alır. Aradan birkaç yıl daha geçtikten sonra. Hazine-i Hassa idaresi hem donanmanın ihtiyacını karşılamak, hemde devlete gelir sağlamak amacı ile havza’yı 30 bin kuruşa o zamanki Galata sarraflarının kurduğu bir kumpanya şirketine işletmek üzere kiralar.

1849-1854 yılları arasında taşkömürü çıkarma işi, tam bir vurgunculuk esasına dayandığı için, maliyet çok düşürüldü. Bu durum, gerçekten kömür üretiminin olduğu kadar, işgücünün de son derece sömürülmesi demektir. İşletmecilik bakımından taşocakları benzeri açık işletme şeklindeydi. Yüzeyle yakın kömürlerin üretimi yanında yeraltı üretimi yapılmıştır. Sadece insan ve hayvan gücüne dayanan bu işletmelerde yılda ancak 40-50 bin ton taşkömürü üretimi gerçekleştirilmiştir.

Kırım Savaşı çıkınca, Müttefik Donanmasının isteklerini karşılamak zorunluğu ortaya çıktı. O zamana kadar açılan havza ocaklarının ilkel çalışma koşulları, koca bir donanmanın yakıtını verme olanağını sağlayamadı. Havza denetimi geçiçi olarak İngilizlere bırakıldı. Gerçi bu değişiklik, Taşkömürü havzasının biraz olsun batı anlamında bir düzene girmesinin önünü açmıştır. Kömür nakliyesinde zaman kaybını önlemek için çağın koşullarına uygun dekolit hatları döşendi. Düzgün maden direkleri ile tahkimat yapılan ocaklar çalışmaya başladı. Ama bütün bu iyi çabalar savaşın bitimine kadar sürdü. Barış devresine girilmesiyle, Hazine-i Hassa 1855-1865 yıllarında içinde kömür sahalarını tanıyan bazı sivil İngilizlerin kurdukları bir şirkete işletmesini bıraktı.

İngiliz özel şirketinin çalışmaları başarılı olmadığı gibi üretim yılda 35 bin tona düştü. Bu sırada havza tarihi bakımından çok önemli bir gelişme oldu. Devlet kurumlarının artan isteklerini karşılamak ve sık sık şikayetlere konu olan işçi çalıştırmama konusu, işletmeyi gerekli bir düzene sokma düşüncesi ile havzanın başına Dilaver Paşa getirildi. 1865-1908 yılına kadar süren bu idarenin en karakteristik özelliği bir Maden Nazırlığı kurulması, başında Ereğli Maaden-i Humayumun payesi verilerek; Bahriye Nazırlığının ileri gelenlerinden Dilaver Paşa’nın atanmasıdır.

Padişah 1882’de havzada üretilen taşkömürünün % 40’ının yurtdışına ihraç edilmesine izin verince, yabancı yatırımcılar ve Osmanlı vatandaşı olan azınlıklar, buraya akın etmeye başlamışlardır. Bu yıllarda Osmanlı Maliyesi iflas etmiş ve Duyun-u

Umumiye idaresi kurulmuştur. Yabancılar ve azınlıklar bu durumdan yararlanmışlar; 1892'de Ereğli Şirket-i Osmaniyesi adında bir Fransız şirketi kurmuşlardır. İmtiyaz hakkını alan bu şirket Ereğli ve Zonguldak limanlarını, demiryolu şirketini ve tersane işletme hakkını da alır. 1902'de bölgede 124 ocak vardı, bunların 45'ini türk işletmeciler, 79'unu azınlıklar eliyle işletilmektedir.

Havza tarihinde gerçekten önemli idari teşkilat kurma çabası gösteren Dilaver Paşa ilk defa Madenciyan denilen maden işçilerinin tümünün hak ve hukukunu kapsayan 100 maddelik bir Ereğli Maadin-i Hümayun Teamünamesi yaptı. Havzada Nizamname'nin uygulanması Dilaver Paşa'nın insalcı ve insan haklarına karşı o zaman duyduğu sosyal bilinci göstermesi bakımından dikkate değerdir. 1896 yılında Dilaver Paşa'nın yerine Gramer Hasan Paşa getirildi. Taşkömürü havzasına kok fırını ve ateş tuğlası gibi o dönemin ileri tekniğini Gramer Hasan Paşa getirmiştir. Taşkömürü ocaklarındaki kömür damarlarını adlandırmış ve bir düzen getirmiştir. 1908 Meşrutiyet ilanından sonra; Ticaret Nezaretine bağlı olarak Havza-i Fahmiye Kömür Havzası Müdürlüğü; Zonguldak'ta kuruldu. 1917 de 158 bin ton olan taşkömürü üretimi, 1920 yılında 590 bin tona çıktı. 1922 yılında Celal Bayar tarafından TBMM'e verilen kanun önerge-

si ile Zonguldak Amele kanunu çıkarıldı. O zaman ki müdür Mustafa Rahmi idi.

Cumhuriyetin ilanından sonra bölgede, 1926 yılında kurduğu şirketlerle Türkiye İş Bankası faaliyete geçti. İş Bankası havzada 15 yıl faaliyet gösterdi. 1926 da İngiltere'de kömür işçilerinin grevi nedeniyle ortaya çıkan taşkömürü buhranı Türkiye'yi etkilememiştir. Bu krizde kömürsüz kalan yabancı kuruluşlar ve vapurlar Türkiye'nin üstelik de ucuz buldukları havza kömürlerine büyük rağbet göstermişlerdir. Bu talep üzerine üretimi artırmak amacı ve yükselen fiatlar nedeniyle işçilere %20-25 zam verilmiştir. 1935 yılında Etibank kurulmuş İkinci dünya savaşı sonrasında 1940'da çeşitli şirketlerin elinde bulunan kömür ve diğer madenler füzyon ile (devletleştirme) halkın malı olmuştur. Önce Etibank'a, daha sonra TKİ'e bağlanan Ereğli Kömür İşletmeleri, 1983 yılında Taşkömürü Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.

Faydalanılan Eserler:

- 1) Turgut Edingü: İlk Grev kitabı
- 2) Yrd. Doç. Dr. Şerife Yorulmaz 1998 11. Kömür Kongresi Tebliği

Sayın Üyemiz;

Daha etkin ve güçlü bir oda için, üyelik aidatlarınızı düzenli ödeyiniz. Gecikmiş aidat borçlarınız için kredi kartından ödeme yapabilirsiniz. Borçlarınızı taksitlendirebilirsiniz.

Banka Hesap Numaraları:

İş Bankası - Meşrutiyet Şb (4213)

Hesap No: 8120

Ziraat Bankası - Kızılay Şb.

Hesap No: 39009031 - 5001

Posta Çeki Hesabı - 86665